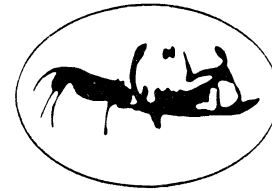

ZLATÁ RATOILEST

MLADÁ
FRONTA
1994

James
George
Frazer

Názor, že Baldrův život spočíval ve jmelí, je tedy zcela v souladu s primitivním způsobem myšlení. Může ovšem znít jako protimluv, že mohl být zabit úderem této rostliny, spočíval-li jeho život ve jmelí. Jestliže se však předpokládá, že život člověka je vtělen do určitého předmětu, s jehož existencí je jeho vlastní bytí neoddělitelně spjata a jehož zničení s sebou nese zánik jeho vlastní existence, lze příslušný předmět považovat za jeho život nebo smrt a tak také o něm hovořit, jak se to děje v pohádkách. Je-li smrt člověka v nějakém předmětu, je zcela přirozené, že by mohl být zabit tím, že je tímto předmětem udeřen. V pohádkách je Nesmrtelný Košcej zabit tak, že jej udeří vejcem či kamenem, který tají jeho život; obři pukají, když určité zrníčko písku, obsahující bezpochyby jejich život nebo smrt, se ocitne nad jejich hlavami. Kouzelník umírá, když se mu kámen, v němž je jeho život nebo smrt, položí pod polštář; a tatarský hrdina je varován, že by mohl být zabit zlatým šípem nebo zlatým mečem, do nichž byla uložena jeho duše.

Představa, že život dubu je ukryt ve jmelí, vyplynula snad, jak jsem už poznamenal, z pozorování, že v zimě zůstává jmelí rostoucí na dubu zelené, zatímco dub sám je bez listů. A poloha rostliny, která nevyrostá ze země, ale z kmene nebo větvi stromu, patrně tuto představu utvrzovala. Primitivní člověk se mohl domnívat, že tak jako on sám i duch stromu hledal bezpečné místo, kam uložit svou duši, a že si pro tento účel vybral jmelí, kterému tím, že v jistém smyslu není na zemi ani na nebi, nehrozí prakticky žádné nebezpečí. V předchozí kapitole jsme viděli, že primitivní člověk se snaží ochránit život svých lidských božstev tím, že je zavěšuje mezi nebem a zemí, protože tam jsou nejméně vystavena nebezpečí, jež ohrožuje život člověka na zemi. Chápeme proto, kde se vzala zásada jak starověkého, tak novodobého lidového lékařství, že se jmelí nesmí dotknout země; kdyby se dotklo země, jeho léčivá moc by zmizela. Může to být pozůstatek staré pověry, že rostlina, v níž je soustředěn život posvátného stromu, se nemá vystavovat riziku plynoucímu z doteku se zemí. V jedné indické legendě, která je obdobou Baldrova mýtu, Indra přísahal démonovi Namučimu, že ho nezabije ve dne ani v noci, holí ani lukem, dlaní ani pěstí, mokřím ani suchým. Zabil ho však za ranního rozbřesku tak, že ho zalil mořskou pěnou. Mořská pěna je právě takovým předmětem, do něhož může divoch uložit život, protože zaujímá prostřední a neurčité postavení mezi zemí a nebem nebo mořem a nebem, které divoch považuje za bezpečné. Nepřekvapuje proto, že říční pěna je v Indii totemem klanu.

Názor, že jmelí vděčí za svou mystickou povahu částečně tomu, že nevyrostá ze země, potvrzuje obdobná pověra o jeřábu. V Jutsku se jeřáb, který vyrůstá z jiného stromu, cení jako prostředek „mimořádně účinný proti čarodějnictví; protože neroste na zemi, čarodějnice nad ním nemají žádnou moc; má-li být plně účinný, musí být uříznut na den Nanebevstoupení“.¹ Dává se nade dveře, aby zabránil ča-

¹ *Jens Kamp*, Danske Folkeminder. Odense 1877. Str. 172, 65 ad.

rodějnicím vstoupit dovnitř. Ve Švédsku a v Norsku se rovněž připisují magické vlastnosti „létajícímu jeřábu“ (*flygrönn*), tedy jeřábu, který neroste obvyklým způsobem ze země, ale uchytí se na jiném stromě, na střeše nebo na skalním útesu, kde vzešel ze semene zaneseného tam ptáky. Říkají, že člověk, který je potmě venku, má mít u sebe kousek „létajícího jeřábu“ a žvýkat jej; jinak riskuje, že bude očarován nebo že se nebude moci pohnout z místa. Stejně jako je ve Skandinávii cizopasící jeřáb považován za prostředek proti čárům, tak je v Německu cizopasící jmelí stále ještě považováno za ochranu proti kouzlům; ve Švédsku, jak jsme viděli, se jmelí, utřžené večer před svatým Janem, připevňuje ke stropu v domě, v konírně nebo ve stáji, ve víře, že to znemožní trollům, aby uškodili lidem nebo zvířatům.

Domněnku, že jmelí nebylo pouze nástrojem Baldrovy smrti, ale že v něm byl i jeho život, potvrzuje analogická skotská pověra. Podle legendy byl osud rodiny Hayů z Errolu, panství v perthském hrabství nedaleko Firth of Tay, spojen se jmelím, které rostlo na určitém velkém dubu. Jeden člen rodiny Hayů zaznamenal starou pověru takto: „Rodiny žijící v nížině na své znaky už většinou zapomněly; ale ze starého rukopisu a z vyprávění několika starých lidí v hrabství Perth vyplývá, že znakem Hayů bývalo jmelí. Dříve stával blízko Errolu nedaleko od Falcon Stonu mohutný dub neznámého stáří, na němž tato rostlina bujně rostla; se stromem byla spjata četná kouzla a legendy a na jeho existenci prý záviselo bytí rodiny Hayů. Věřilo se, že proutek jmelí, který uřízl člen rodiny Hayů v předvečer svátku Všech svatých novou dýkou, poté, co strom třikrát obešel ve směru slunce a pronesl určité zařikání, byl jistým prostředkem proti všem čárům a kouzlům a neselhávající ochranou v den boje. Snítka utřžená stejným způsobem se dávala dětem do kolébky, což je mělo ochránit, aby je víly nevyměnily za děti elfů. A konečně se tvrdilo, že až odumřou kořeny dubu, zaroste krb v Errolu trávou a havran zasedne v sokolím hnízně. – Dva nejnešťastnější skutky, jichž se mohl dopustit nositel jména Hay, bylo zabit bílého sokola a uříznout větev errolského dubu. Nikdy jsem se nedověděl, kdy starý strom zahynul. Panství bylo prodáno a pochopitelně se říká, že osudový dub krátce předtím skáceli.“¹ Stará pověra je zaznamenána ve verších, které se tradičně připisují Tomáši Veršotepci:

Pokud roste jmelí na errolském dubu
a dub pevně stojí,
Hayové kvetou a jejich dobrý šedivý jestřáb
se nezalekne prudkého větru vanutí.

Až ale kořeny dubu zpráchnivějí
a s ním zajde i jmelí, jež na něm sídlí,
zaroste travou dlažba před errolským krbem
a havran se usadí v sokolím hnízdě.²

Myšlenka, že zlatou ratolestí bylo jmelí, není nová. Je pravda, že ji Vergilius se jmelím neidentifikoval, pouze ji k němu přirovnal. Ale to může být jen poetický nápad, jak obdařit skromnou rostlinu mystickým kouzlem. Anebo jak je pravděpo-

¹ *John Hay Allan*, The Bridal of Caölchairn. London 1822. Str. 337 ad.

² Rev. *John B. Pratt*, Buchan. 2. vyd., Aberdeen–Edinburgh–London 1859. Str. 342.

dobnější, popis jeho se opíral o lidovou pověru, že v určitém ročním období jmelí plane nadpozemskou zlatou září. Básník líčí, jak dva holubi, kteří vedli Aenea do temného údolí, v jehož hloubi rostla zlatá ratolest, usedli na stromě, kde

odlišný bleskot zlata se zaleskl větvemi stromů.
Nejinak za mrazů zimních se občas po lesích jmelí
zelená čerstvým listím, jež nevzrostlo z vlastního stromu,
jeho pak oblý peň jest výhony žlutými zakryt;
takým na dubě stinném se jevil výhonek zlatý,
podobně mírným větrem se tetelil kovový lupen.¹

Vergilius tu zcela jistě popisuje Zlatou ratolest, rostoucí na dubu křemeláku, a srovnává ji se jmelím. Nevyhnutelným závěrem je, že zlatá ratolest nebyla ničím jiným než jmelím, nazíraným mlhou poezie či lidovou pověrou.

Uvedli jsme již důvody k předpokladu, že kněz z aricijského háje, Král lesa, zosobňoval strom, na němž rostla Zlatá ratolest. Jestliže byl tímto stromem dub, pak musel být Král lesa zosobněním ducha dubu. A pak ovšem není těžké pochopit, proč bylo třeba ulomit Zlatou ratolest, dříve než mohl být Král lesa zabit. Jako duch dubu měl život či smrt ve jmelí na dubu, a pokud bylo toto jmelí netknuté, nemohl, stejně jako Baldr, zemřít. Aby jej bylo možno zabít, bylo třeba ulomit jmelí a patrně, jako v Baldrově případě, je po něm hodit. K dovršení této paralely třeba předpokládat, že Král lesa býval dříve upalován, ať už mrtvý, nebo zaživa, na slavnosti ohně při letním slunovratu, která se, jak jsme viděli, v aricijském háji každoročně pořádala. Věčný oheň, který v háji hořel, podobně jako věčný oheň, který hořel ve Vestině chrámu v Římě a pod dubem v Romove, byl patrně živěn posvátným dubovým dřevem; a tak Král lesa hynul snad právě na takovém ohni z dubového dřeva. V pozdější době, jak jsem už uvedl, se jeho roční vláda zkracovala nebo prodlužovala na základě práva umožňujícího mu žít tak dlouho, pokud uhájil svá božská práva silou své paže. Ohni však unikl, jen aby zemřel mečem.

Zdá se tedy, že v dávné minulosti se odehrávala v srdci Itálie, u tichého jezera v Nemi, táž ohňová tragédie, jakou v pozdější době pozorovali italská kupci a vojáci u svých primitivních příbuzných, galských Keltů, a kterou by byli našli s malými obměnami u barbarských Árijů na severu, kdyby se byli římská orla snesli na Norsko. Tento obřad byl patrně hlavním rysem starověkého árijského kultu dubu.

Zbývá ještě položit si otázku: proč se jmelí říkalo Zlatá ratolest? Bíložluté bobule jmelí nemohou být dostatečným vysvětlením tohoto jména, neboť Vergilius říká, že ratolest byla celá zlatá, zlatý byl stonek i listy. Možná že jméno je odvozeno od syté zlatožluté barvy, které nabývá větévka jmelí, když se utrhne a chová několik měsíců; jasného odstínu nenabudou pouze listy, ale i stonky, takže celá větev vypadá opravdu jako Zlatá ratolest. Bretanští rolníci věší velké kytice jmelí před svá stavení a v měsíci červnu tyto kytice budí pozornost jasně zlatou barvou listů. Na některých místech v Bretani, zejména kolem Morbihanu, se větve jmelí věší nade dveře stájí a chlévů, aby chránily koně a dobytek, patrně před čary.

Žlutá barva suché větve může zčásti vysvětlit, proč se jmelí někdy připisovala moc odhalovat poklady nacházející se v zemi; na základě homeopatické magie existuje totiž přirozený svazek mezi žlutou ratolestí a žlutým zlatem. Potvrzuje to analogie se zázračnými vlastnostmi, jež lidová víra připisuje mytickému květu kapradí, který prý večer před svatým Janem kvete jako oheň. Tak v Čechách se říká, že „na den svatého Jana kapradí rozkvétá zlatými květy, trpytíci se jako oheň“.¹ Mytický květ kapradiny má takovou moc, že každý, kdo jej získá nebo kdo jej drží v ruce, když o svatojanské noci vystoupí na horu, najde zlatou žílu nebo spatří zemské poklady zářící modravým plamenem. V Rusku se říká, že když se někomu podaří najít ve svatojanské noci o půlnoci čarovný květ kapradiny, stačí, aby jej vyhodil do vzduchu, a on spadne jako hvězda na místo, kde je ukryt poklad. V Bretani hledači pokladů trhají květ kapradiny o půlnoci ve svatojanské noci a schovávají jej až do Květné neděle příštího roku; pak jej položí na zem na tom místě, kde věří, že se tají poklad. Tyrolští rolníci si myslí, že skryté poklady lze vidět o svatojanské noci, jak září jako plamen, a že květ kapradiny, utržený v této tajemné chvíli s obvyklými opatřeními, pomůže vynést zahrabané zlato na povrch. Ve švýcarském kantonu Freiburg lidé obvykle hledali o svatojanské noci kapradí v naději, že získají poklad, který jim někdy přinese sám ďábel. V Čechách se říká, že kdo si v tuto chvíli opatří zlatý květ kapradiny, má klíč ke všem ukrytým pokladům; a že když panny prostřou pod rychle vadnoucí květ šátek, napadá do něho červené zlato. A jak v Tyrolsku, tak v Čechách platí, že dá-li se květ kapradiny mezi peníze, peněz nikdy neubude, ať jich člověk vydá kolik chce. Někde se věří, že kapradina kvete o štědrovečerní noci, a kdo ji najde, zbohatne. Ve Štýrsku se říká, že utrhne-li člověk o štědrovečerní noci květ kapradiny, může přimět ďábla, aby mu přinesl pytel peněz.

A tak podle zásady podobnosti se věří, že květ kapradiny odhaluje zlato, protože je sám zlatý; a ze stejného důvodu obohacuje svého majitele nevyčerpatelnou zásobou zlata. Ale květ kapradiny nebývá popisován jen jako zlatý, ale i jako třpytivý a ohnivý. Vezmeme-li v úvahu, že dvěma velkými dny, kdy se má tento bájný květ trhat, jsou večer před svatým Janem a večer vánoční, tedy dva slunovraty (vždyť vánoce nejsou přece ničím jiným než starou pohanskou oslavou zimního slunovratu) – docházíme k závěru, že ohňový aspekt květu kapradiny je primární a její zlatý aspekt je sekundární a odvozený. V tom případě by byl květ kapradiny emanací slunečního ohně ve dvou obratových bodech jeho dráhy, letního a zimního slunovratu. Tuto domněnku potvrzuje německá pohádka o lovcí, který prý získal květ kapradiny tím, že na den svatého Jana v poledne vystřelil do slunce; spadly tři kapky krve, které chytil do bílého šátku, a ony se hned proměnily v květ kapradiny. Krví je tu samozřejmě míněna krev slunce, z něhož květ kapradiny přímo pochází. Můžeme tedy považovat za pravděpodobné, že květ kapradiny je zlatý díky víře, že je emanací zlatého ohně slunce.

Podobně jako květ kapradiny se také jmelí trhá buď na svatého Jana, nebo na vánoce, tedy buď při letním, nebo zimním slunovratu – a podobně jako kapradí se mu přikládá moc objevovat poklady v zemi. V předvečer svatého Jana dělají lidé ve Švédsku kouzelné proutky ze jmelí nebo ze čtyř různých druhů dřeva, z nichž jedno musí být jmelí. Hledač pokladů položí proutek po západu slunce na zem, a jestliže spočívá přímo na pokladu, začne se hýbat jako živý. Jestliže jmelí odhaluje zlato,

¹ Vergilius, Aeneis. Kn. VI, v. 204–9. Překl. Ot. Vaňorného. Praha 1933.

¹ J. V. Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren. Prag–Leipzig 1864. Str. 97, § 673.

pak to musí činit díky svému charakteru Zlaté ratolesti; a je-li utrženo při slunovratu, není pak Zlatá ratolest, právě tak jako zlatý květ kapradiny, emanací slunečního ohně? Na otázku nelze odpovědět pouhým přisvědčením. Viděli jsme, že staří Árijové zažíhali slunovratové a jiné obřadní ohně snad také částečně jako sluneční kouzlo, tedy s úmyslem dodat slunci nového ohně; a protože se ohně většinou dělaly třením nebo vznícením dubového dřeva, mohlo se starým Árijům zdát, že slunce bylo čas od času posíleno díky ohni tkvícímu v posvátném dubu. Jinými slovy, dub jim asi připadal jako původní nádrž či zásobárna ohně, z níž sami oheň čas od času čerpali a posilovali jím slunce. Jestliže však životem dubu bylo jmelí, pak muselo jmelí obsahovat semeno či zárodek ohně získávaného třením dubového dřeva. Neříkejme tedy, že jmelí bylo emanací slunečního ohně; správnější bude, řekneme-li, že sluneční oheň byl považován za emanaci jmelí. Pak ovšem nepřekvapí, že se jmelí skvělo ve zlaté záři a že se mu říkalo Zlatá ratolest. Lidé se však patrně domnívali, že jmelí, podobně jako kapradina, na sebe bere onen zlatý aspekt jen v určitých okamžicích, zejména při letním slunovratu, kdy se z dubu čerpal, aby posílil slunce. V Pulverbachi v hrabství shropském se věřilo, pokud paměť sahá, že v předvečer svatého Jana dub vykvete a jeho květ před úsvitem zvadne. Panna, která chce vědět, co ji čeká v manželství, má v noci pod stromem rozestřít bílý šátek a ráno na něm najde lehký poprašek. To je vše, co zůstane z květu. Štípec tohoto prachu si má dát pod polštář a pak se jí ve snu ukáže budoucí manžel. Tímto pomíjivým květem dubu, jestliže se nemýlím, bylo patrně jmelí jakožto Zlatá ratolest. Tuto domněnku potvrzuje pozorování, že ve Walesu se skutečný proutek jmelí, utržený o svatojanské noci, také klade pod polštář, aby přivodil věštbé sny; a nadto též chytání imaginárního květu dubu do bílého šátku, to je přesně to, co dělali starověcí druidové se skutečným jmelím, když je usekli zlatým srpem a větévka padala z dubové větve. A protože shropské hrabství sousedí s Walesem, může být víra, že dub ve svatojanské noci kvete, původně waleská, třebaže je patrně fragmentem prvotního árijského náboženství. Rolníci v Itálii, jak jsme viděli, stále ještě chodí na svatého Jana hledat dub pro „svatojanský olej“, který stejně jako jmelí léčí všechny rány, a je to možná právě jmelí ve svém velebném aspektu. Pak není těžké pochopit, jak se mohlo tak zdánlivě bezvýznamnému parazitu dostat titulu Zlatá ratolest, titulu, který tak málo odpovídá obvyklému vzhledu rostliny na stromě. Snad také pochopíme, proč se ve starověku věřilo, že jmelí má zázračnou schopnost hasit oheň, a proč se ve Švédsku stále chová v domech na ochranu proti požáru. Podle homeopatických zásad je jeho ohňová povaha předurčuje k tomu, aby bylo nejlepším možným prostředkem či ochranou před škodou způsobenou ohněm.

Tyto úvahy částečně vysvětlují, proč Vergilius dal Aeneovi nést tuto ratolest jmelí s sebou při sestupu do temného podsvětí. Básník popisuje, jak přímo u brány pekelné se prostíral rozlehlý a chmurný les a jak hrdina, krácející za dvěma letícími holuby, jež ho lákali dál a dál, bloudil v hlubinách odvěkého boru, až uviděl mezi stíny stromů v dále prosvítat zář Zlaté ratolesti, osvětlující větve, jež se mu proplétají nad hlavou. Jestliže jmelí jako žlutá uvadlá ratolest ve smutném podzimním lese mělo obsahovat sémě ohně, jakého lepšího společníka si mohl osamělý poutník v podsvětních stínech vzít s sebou než právě větev, která by jeho nohám sloužila jako lampa a v jeho ruce by byla holí a oporou? Jí vyzbrojen mohl odvážně čelit strašlivým přeludům, které potkával na své dobrodružné pouti. Když tedy Aeneas

vychází z lesa a přichází k břehům Stygu, vinoucího se pomalu a líně podsvětní bažinou, a nevrly převozník odmítá převést jej ve svém člunu, stačí, aby ze záhradří vytáhl Zlatou ratolest a zvedl ji, a jakmile ji hrubián zahlédne, hned ustupuje a pokorně přijímá hrdinu do své vetché bárky, která se noří hlouběji do vody pod nezvyklou vahou živého člověka. Ještě v nedávné době, jak jsme viděli, bylo jmelí považováno za ochranu proti čarodějnicím a trollům a ve starověku je asi obdařili stejnou magickou schopností. A jestliže může tento příživník – jak věří někteří naši rolníci – otevírat všechny zámky, proč by v ruce Aeneových neposloužil jako „sezame otevři“ a neodmykal brány smrti?

Teď můžeme rovněž usuzovat, proč byl Virbius v Nemi zaměňován se sluncem. Jestliže Virbius byl, jak jsem se snažil ukázat, duchem stromu, pak musel být duchem dubu, na němž rostla Zlatá ratolest; neboť tradice jej uvádí jako prvního Krále lesa. Lze předpokládat, že jako duch stromu musel periodicky zažíhat sluneční oheň, a proto mohl být snadno zaměňován přímo za slunce. A stejně tak si můžeme vysvětlit, proč Baldr, dubový duch, byl popisován jako bytost „tváře tak jasné a zářící, že z ní vycházelo světlo“, a proč býval tak často považován za slunce. Všeobecně můžeme říci, že v primitivní společnosti, kde jediným známým prostředkem rozdělávání ohně je tření dřev, musí divoch nezbytně pohlížet na oheň jako na vlastnost uchovávanou podobně jako míza nebo šťáva ve stromech, z nichž je třeba jej namáhavě dobývat. Indiánští Senalové z Kalifornie „věří, že kdysi byl celý svět ohnivou koulí, z níž přešel oheň do stromů a nyní vychází ven, kdykoli se trou dva kusy dřeva o sebe“. A podobně Indiáni Maidu z Kalifornie tvrdí, že „země byla původně koulí z roztavené hmoty, z níž princip ohně vystoupil po kořenech vzhůru do kmene a větví stromů, odkud jej Indiáni mohou dobývat pomocí svých vrtáků“. Na Namoluku, ostrově v Karolinách, se říká, že umění rozdělávat oheň lidi naučili bohové. Olofaet, vychytralý pán plamenů, dal oheň ptáku *mwi* a nakázal mu, aby jej v zobáku donesl na zemi. A tak pták letěl od stromu ke stromu a kladl dřímající sílu ohně do dřeva, z něhož ji člověk může získat třením. Ve starých védských hymnech se mluví o bohu ohně Agnim jako o „ve dřevě zrozeném, či jako o zárodku rostlin, nebo v rostlinách rozptýleném. Prý také vstoupil do všech rostlin nebo o to usiloval. Za zárodek stromů, či stromů i rostlin, může být označován se zřetelem na oheň vytvářený v lesích třením větví“.¹

O stromu, do něhož uhodilo, se divoch přirozeně domnívá, že dostal dvojitou či trojitou dávku ohně; což neviděl na vlastní oči, jak do kmene vstupuje mocný záblesk? Tím snad můžeme vysvětlit některé z mnoha pověr vztahujících se ke stromům, do nichž uhodilo. Když Thompsonští Indiáni z Britské Kolumbie chtěli zapálit domy svých nepřátel, vystřelili na ně šípky zhotovené ze stromu, do něhož uhodilo, nebo k šípům připevnili třísky z takového dřeva. Lužičtí rolníci v Sasku nechtěli topit v kamnech dřevem stromů, do nichž udeřil blesk, a říkali, že s takovým palivem by shořel celý dům. Podobně i Tongové z jižní Afriky neužijí takového dřeva jako paliva ani se nehřejí u ohně, v němž takové dřevo hoří. Když blesk zapálí strom, Winam-Wangaové ze Severní Rhodesie uhasí všechny ohně ve vesnici a ohniště

¹ A. A. Macdonell, *Vedic Mythology*. Strasburg 1897. Str. 91 ad. (odvolává se na Rgvéd VI: 3.3; X: 79.7; II: 1.14; III: 1.13; X: 1.2; VIII: 43.9; I: 70.4; II: 1.1). Srv. H. Oldenberg, *Die Religion des Veda*. Berlin 1894. Str. 120 ad.

čerstvě vymažou hlínou, zatímco předáci dopraví bleskem zažehnutý oheň náčelníkovi, který se nad ním modlí. Potom náčelník rozešle nový oheň do všech svých vesnic a vesničané odmění jeho posly za prokázané dobrodiní. To svědčí o tom, že se na oheň zažehnutý bleskem dívají lidé s hlubokou úctou a tato úcta je pochopitelná, neboť o hromu a blesku mluví jako o samotném bohu sestoupivším na zem. Podobně Indiáni Maidu z Kalifornie věří, že Velký muž stvořil svět a všechny jeho obyvatele a že blesk není nic jiného než sám Velký muž, sestupující rychle z nebes a štípající stromy svou plamennou paží.

Je celkem pravděpodobná teorie, že úctu, kterou starověké národy v Evropě vzdávaly dubu, a vztah, který viděly mezi tímto stromem a nebeským bohem, odvodily od toho, že dub bývá mnohem častěji zasažen bleskem než kterýkoliv jiný strom v našem evropském lese. Tuto zvláštnost dubu potvrdila celá řada pozorování, prováděných v posledních letech vědeckými pracovníky, kteří přece nechtějí pěstovat žádnou mytologickou teorii.

Bez ohledu na to, jak tento jev vysvětlujeme, zdali tím, že elektřina snáze prochází dubovým než kterýmkoli jiným dřevem, anebo nějak jinak, fakt sám mohl docela dobře přivábit pozornost našich primitivních předků, kteří sídlili v rozlehlých lesích, jež tehdy pokrývaly velkou část Evropy; a ti si to patrně vysvětlovali prostým náboženským způsobem, totiž předpokládali, že velký nebeský bůh, jehož uctívají a jehož strašný hlas slyší v dunění hromu, má dub raději než všechny ostatní stromy v lese a často do něho sestupuje z temného mraku v záři blesku, zanecháváje znamení své přítomnosti v rozštípnutém a zčernalém pni a sežehnutém listí. Takové stromy bývaly pak obklopeny nimbem slávy jako viditelná sídla boha hromovládného. Je jisté, že podobně jako některé divošské kmeny identifikovali i Řekové a Římané svého velkého boha nebes a dubu s bleskem, který uhořel do země; zpravidla takové postižené místo ohradili a pak je považovali za posvátné. Nepovažují za ukvapenou domněnku, že předkové Keltů a Germánů v lesích střední Evropy chovali k sežehnutému dubu stejnou úctu ze stejných důvodů.

Toto vysvětlení árijského kultu dubu a spojování tohoto stromu s velkým bohem hromu a nebes navrhol či z něho vycházel už dávno Jacob Grimm¹ a v posledních letech je značně podpořil W. Warde Fowler.² Je to prostší a pravděpodobnější než vysvětlení, které jsem přijímal předtím, totiž že dub byl uctíván především pro mnohostranný užitek, který z něho měli naši primitivní předkové, zejména pro oheň, který získávali třením dubového dřeva; spojení dubu s oblohou jsem považoval za dodatečný nápad, založený na víře, že světlo blesku je pouhou jiskrou, kterou nebeský bůh tam nahoře získává třením dvou kusů dubového dřeva, podobně jako to dělal jeho divošský uctíváč v lese na zemi. Podle této teorie se bůh hromu a oblohy vyvinul z původního boha dubu; avšak podle teorie, které nyní dávám přednost, byl bůh oblohy a hromu velkým původním božstvem našich árijských předků a jeho spojení s dubem bylo vyvozováno pouze z toho, že dub byl tak často zasahován bleskem. Jestliže se Árijové, jak se někteří lidé domnívají, potulovali se svými stády skotu a ovcí po rozlehlých ruských a středoasijských stepích, dříve než se

¹ J. Grimm, Deutsche Mythologie. III, str. 64.

² W. Warde Fowler, „The Oak and the Thunder-god“. V: Archiv für Religionswissenschaft XVI (1913). Str. 317–320.

ponořili do šera evropských lesů, je možné, že uctívali boha jasného či mračného nebe a planoucích blesků a hromů dávno předtím, než je napadlo spojovat jej se sežehnutými duby ve svém novém domově.

Tato nová teorie má patrně další výhodu v tom, že vrhá světlo na zvláštní svatost připisovanou jmelí, rostoucímu na dubu. Pouhá vzácnost jeho výskytu nestačí vysvětlit rozšíření a vytrvalost této pověry. Poukazem na její skutečný původ je patrně Pliniovo tvrzení, že druidové uctívali tuto rostlinu, protože věřili, že spadla z nebe a je znamením, že strom, na němž roste, si vybral sám bůh. Mysleli si snad, že jmelí spadlo na dub s úderem blesku? Tuto domněnku potvrzuje jméno „hromové koště“, které se dává jmelí ve švýcarském kantonu Aargau, neboť v tomto epitetu je vyjádřena těsná souvislost mezi příživníkem a hromem; a v Německu je „hromové koště“ dokonce lidovým názvem pro každý křovinatý hnízovitý výrůstek na větvi, protože takový parazitní růst považují nevědomí lidé skutečně za výtvor blesku. Jestliže je na této domněnce něco pravdy, pak skutečným důvodem toho, proč druidové přednostně uctívali dub nesoucí jmelí, byla víra, že každý takový dub nejenže byl zasažen bleskem, ale mezi svými větvemi nese viditelnou emanaci nebeského ohně; když tedy s mystickými obřady trhali jmelí, přivlastňovali si všechny magické vlastnosti hromového klínu. Jestliže tomu tak bylo, pak musíme samozřejmě dojít k závěru, že jmelí bylo považováno za emanaci blesku spíše než – jak jsem dosud soudil – za emanaci slunovratového slunce. Možná že bychom mohli spojit zdánlivě se lišící hypotézy v jednom předpokladu, že totiž podle víry starých Árijů jmelí sestupovalo v den letního slunovratu po blesku ze slunce, ale takové spojení je umělé, a pokud vím, není podloženo žádným pozitivním důkazem. Neodvažují se říci, zda lze na základě mytických principů opravdu oba výklady smířit; ale kdyby se prokázalo, že je mezi nimi rozpor, tato jejich neslučitelnost by nemusela našim primitivním předkům vadit v tom, aby přijímali oba zároveň a se stejně hlubokým přesvědčením; neboť divoch je, tak jako velká většina lidstva, povznesen nad takovou malichernost, jako jsou pouta pedantské logiky. Když se pokoušíme vysledovat jeho bludné myšlení v džungli jeho naprosté nevědomosti a slepého strachu, musíme vždy pamatovat na to, že kráčíme po začarované zemi, a musíme dávat pozor, abychom nepovažovali za hmatatelnou skutečnost ta oblačná zjevení, která kříží naši cestu nebo se vznášejí nad našimi hlavami a mluví na nás z temnot. Nikdy se nedokážeme zcela postavit na stanovisko primitivního člověka, vidět věci jeho očima a cítit, že naše srdce buší vzrušením nad tím, co rozechvívalo jeho srdce. Všechny naše teorie týkající se jeho a jeho zvyků mají proto ještě daleko k jistotě; vše, na co si můžeme v takových věcech činit nárok, je přiměřený stupeň pravděpodobnosti.

Na závěr tohoto zkoumání můžeme říci, že zosobňoval-li Baldr opravdu, jak se domnívám, jmelím pokrytý dub, lze jeho smrt, způsobenou úderem jmelí, podle nové teorie vysvětlit jako smrt úderem blesku. Pokud jmelí, v němž doutnal plamen blesku, zůstávalo na větvích, potud se nemohlo přihodit nic zlého dobrému a laskavému bohu dubu, který choval svůj život bezpečně uložen mezi nebem a zemí v tajuplném příživníkově; ale jakmile jednou sídlo jeho života či smrti bylo serváno z větve a mrštěno po kmeni, strom padl a bůh zemřel, zasažen hromovým klínem.

To, co jsme řekli o Baldrovi v dubových lesích ve Skandinávii, může být snad – s veškerou opatrností nezbytnou v záležitosti tak nejasné a nejisté – použito i na

Dianina kněze, Krále lesa v Aricii v dubových lesích Itálie. V těle z masa a krve mohl zosobňovat velkého italského boha oblohy Jova, který ve své laskavosti sestupuje z nebe dolů po blesku a sídlí mezi lidmi ve jmelí, hromovém koštěti, Zlaté ratolesti rostoucí na posvátném dubu v údolí Nemi. Jestliže tomu tak bylo, není divu, že kněz střežil mystickou ratolest, v níž byl život boha i jeho vlastní život s taseným mečem. A jestliže se nemýlím, nebyla bohyní, jíž sloužil a s níž byl oddán, žádná jiná než Královna nebes, věrná choť boha oblohy. Neboť i ona milovala samotu lesů a osamělých kopců, a plujíc po obloze za jasných nocí v podobě stříbrného měsíce, s radostí hleděla dolů na svůj krásný obraz, jež odrazila pokojná, třpytící se hladina jezera, Dianina zrcadla.

Dospěli jsme ke konci svého pátrání, a jak se to při hledání pravdy často stává, odpovídajíc na jednu otázku, vyvolali jsme mnoho dalších; šli jsme po hlavní stopě, ale cestou jsme museli minout mnoho vedlejších, které se od ní oddělovaly a mířily, nebo se alespoň zdálo, že míří, ke zcela jiným cílům, než je posvátný háj v Nemi. Po některých těchto stezkách jsme ušli pár kroků; po jiných, bude-li nám osud příznivý, mohou autor a čtenář jednoho dne kráčet společně. Teď však jsme se společně nacestovali dost a je na čase se rozloučit. Ale ještě než se rozloučíme, měli bychom si položit otázku, jestli by nebylo možno vyvodit nějaký všeobecnější závěr, nějakou naději a povzbuzení ze smutné historie lidských omylů a pošetilostí, jimiž jsme se v této knize zabývali.

Jestliže vezmeme v úvahu základní podobnost hlavních lidských potřeb všude a ve všech dobách na jedné straně, a na straně druhé velice rozdílné prostředky, jichž lidé v různých dobách užívali k jejich uspokojení, dojdeme patrně k závěru, že vývoj vyššího myšlení, pokud je možno je vysledovat, vcelku směřoval od magie přes náboženství k vědě. V magii člověk, narážející na obtíže a nebezpečnosti, která jej ze všech stran obklopují, spoléhá na vlastní sílu. Věří v určitý ustálený řád v přírodě, na který se může s jistotou spolehnout a jehož může využívat pro vlastní cíle. Když člověk objeví svůj omyl, když smutně shledává, že jak přírodní řád, na který se tolik spoléhal, tak moc, kterou nad ním ve svých představách měl, byly zcela pomyslné, přestává spoléhat na vlastní rozum a na své samostatné úsilí a vydává se pokorně na milost určitým velkým neviditelným bytostem za závojem přírody, jimž nyní připisuje všechny ty dalekosáhlé moci, na které si dříve činil nároky sám. A tak je v bystřejších myslích magie postupně nahrazována náboženstvím, které podřizuje sled přírodních fenoménů vůli, vášni či rozmaru duchovních bytostí, podobných člověku, avšak převyšujících ho značně svou mocí.

Ale jak plyne čas, ukazuje se, že i toto vysvětlení je neuspokojivé. Vychází totiž z představy, že sled událostí v přírodě není plně určován přírodními zákony a je do určité míry proměnlivý a nepravidelný, jenomže bližší pozorování přírody tuto domněnku nepotvrzuje. Právě naopak, čím více dění v přírodě pozorujeme, tím zřejmější je strohá jednotnost, naprostá přesnost, s níž se přírodní procesy všude, kde je můžeme sledovat, odehrávají. Každý velký pokrok ve vědě rozšířil sféru řádu a příslušně zmenšil sféru zdánlivého chaosu ve světě, takže musíme předpokládat, že i v oblastech, kde dosud zdánlivě panuje náhoda a zmatek, změní plnější poznání chaos na kosmos. A tak bystřejší hlavy, nadále usilující o hlubší rozřešení všech tajemství všehomíra, docházejí k odmítnutí náboženské teorie přírody jako nedostačující, do určité míry se vracejí ke staršímu stanovisku magie a postulují explicitě to, co magie pouze implicitě přijímala, totiž nezlomnou pravidelnost řádu v přírodním dění, jehož bedlivé pozorování nám umožňuje s jistotou předvídat sled přírodních procesů a podle toho jednat. Stručně řečeno, náboženství jakožto vysvětlení přírody bylo nahrazeno vědou.